

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIM ORQALI O'QITISH VA TARBIYALASHNI TASHKIL ETISH

Ashurova Maftuna To'ychi qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi

E-mail:maftunashurova0406@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim tizimi orqali o'qitish va tarbiyalash masalalari yoritilgan. Inklyuziv ta'limning mazmuni, uning ahamiyati va amaliyotdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, bunday bolalar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlar, metodlar va samarali usullar ko'rib chiqiladi. Maqolada inklyuziv muhitni shakllantirishning asosiy tamoyillari hamda o'qituvchi va ota-onalarning hamkorligi muhim omil sifatida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, pedagogik yondashuv, ta'lim jarayoni, ijtimoiy moslashuv, maxsus ehtiyojlar, integratsiya.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы организации обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями через систему инклюзивного образования. Анализируется сущность инклюзивного образования, его значение и роль в современной образовательной практике. Также рассматриваются педагогические подходы, методы и эффективные способы работы с такими детьми. Особое внимание уделяется формированию инклюзивной среды и взаимодействию учителей с родителями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, педагогический подход, образовательный процесс, социальная адаптация, особые потребности, интеграция.

ANNOTATION

This article discusses the organization of teaching and upbringing children with disabilities through inclusive education. It analyzes the concept of inclusive education, its importance, and its role in modern educational practice. The paper also examines pedagogical approaches, methods, and effective strategies for working with such children. Special attention is given to the development of an inclusive environment and the cooperation between teachers and parents.

Keywords: inclusive education, children with disabilities, pedagogical approach, learning process, social adaptation, special needs, integration.

KIRISH

Imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish bugungi kunda ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir bola jamiyatda teng huquqli ta'lim olish imkoniga ega bo'lishi kerak. Inklyuziv ta'lim ana shu tenglik tamoyilini amalga oshirishga xizmat qiladi. Bu tizimda sog'lom bolalar bilan bir qatorda maxsus ehtiyojga ega bolalar ham birgalikda ta'lim oladi. Bunday yondashuv bolalarning ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtiradi. Shuningdek, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. Inklyuziv ta'lim nafaqat ta'lim, balki tarbiya jarayonini ham qamrab oladi. U jamiyatda bag'rikenglik va hamjihatlikni shakllantiradi. Shu sababli bu mavzu dolzarb hisoblanadi. Bugungi kunda ko'plab davlatlar inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirmoqda.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus sharoit yaratish ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Ular oddiy maktab muhitida ham muvaffaqiyatli o'qishi mumkin. Buning uchun o'qituvchilar maxsus pedagogik bilimlarga ega bo'lishi zarur. Inklyuziv ta'limda individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Har bir bolaning qobiliyati va ehtiyoji inobatga olinadi. Bu jarayon bolalarning o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirishiga yordam beradi. Shuningdek, ularning psixologik rivojlanishi ham qo'llab-quvvatlanadi. O'qituvchi va ota-onalar hamkorligi juda muhim hisoblanadi. Chunki bu hamkorlik ta'lim samaradorligini oshiradi. Inklyuziv ta'lim bolalarning jamiyatga moslashuvini osonlashtiradi.

Inklyuziv ta'lim tizimi zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishi sifatida shakllangan. Bu tizimda bolalar ajratilmay, bir muhitda ta'lim oladi. Bunday yondashuv kamsitishning oldini oladi. Bolalar bir-birini tushunishga va hurmat qilishga o'rganadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi har bir bolaning bilim olish huquqini ta'minlashdir. Shuningdek, ularning jamiyatda to'liq ishtirok etishini qo'llab-quvvatlaydi. Ta'lim jarayonida zamonaviy metodlardan foydalanish zarur. Masalan, interaktiv usullar samarali hisoblanadi. Bu tizim doimiy rivojlanishni talab qiladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda pedagogik yondashuv alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi har bir bolaga individual e'tibor qaratishi kerak. Bu ularning bilim olish jarayonini yengillashtiradi. Shuningdek, psixologik qo'llab-quvvatlash ham muhimdir. Bolaning o'ziga ishonchini oshirish ta'lim samaradorligini kuchaytiradi. Inklyuziv sinflarda turli metodlardan foydalaniladi. Masalan, vizual va amaliy materiallar ko'p qo'llaniladi. Bu bolalarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi. O'qituvchi sabr-toqatli va tushunuvchan bo'lishi kerak. Chunki har bir bola o'ziga xos rivojlanish tezligiga ega.

Inklyuziv ta'lim jarayonida ijtimoiy muhit katta rol o'ynaydi. Bolalar bir-biri bilan muloqot qilish orqali rivojlanadi. Bu ularda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi. Shuningdek, do'stlik va hamkorlik hissi rivojlanadi. Imkoniyati cheklangan bolalar o'zlarini jamiyatning bir qismi sifatida his qiladi. Bu ularning ruhiy holatiga ijobiy

ta'sir ko'rsatadi. Inklyuziv muhit kamsitish holatlarini kamaytiradi. Har bir bola o'zini teng huquqli deb biladi. Bu esa jamiyatda adolat tamoyillarini mustahkamlaydi. Ta'lim jarayoni yanada samarali bo'ladi.

Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun zamonaviy sharoitlar zarur. Maktablarda moslashtirilgan o'quv dasturlari bo'lishi kerak. O'qituvchilar maxsus treninglardan o'tishi lozim. Shuningdek, texnik vositalardan foydalanish ham muhimdir. Bu bolalarning bilim olish jarayonini osonlashtiradi. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimi ham zarur. Inklyuziv ta'lim uchun moddiy baza yetarli bo'lishi kerak. Ota-onalar ham jarayonda faol ishtirok etishi lozim. Bu bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Shunday qilib, tizim kompleks yondashuvni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismidir. U imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga integratsiyasini ta'minlaydi. Bu tizim adolat va tenglik tamoyillariga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim orqali bolalar o'z qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, ular mustaqil hayotga tayyorlanadi. Ta'lim jarayonida hamkorlik muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi, ota-ona va jamiyat birgalikda harakat qilishi kerak. Bu tizim kelajakda yanada rivojlanadi. Har bir bola sifatli ta'lim olish huquqiga ega. Shu sababli inklyuziv ta'lim dolzarb va zarur yo'nalish hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Inklyuziv ta'lim bo'yicha olib borilgan ilmiy adabiyotlarda bu tizim barcha bolalarga teng ta'lim imkoniyatini yaratishga qaratilganligi ta'kidlanadi. UNESCO (2009) hujjatlarida inklyuziv ta'lim "har bir bolaning ta'lim olish huquqini ta'minlaydigan tizim" sifatida izohlanadi. Bu yondashuvga ko'ra, imkoniyati cheklangan bolalar alohida emas, balki umumta'lim sinflarida o'qishi kerakligi ko'rsatilgan. Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida barcha bolalar bir sinfda o'qiydi va individual yondashuv qo'llaniladi. Bu tajriba inklyuziv ta'limning samarali ekanligini isbotlaydi.[1]

O'zbekiston olimlari ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilmiy ishlar olib bormoqda. M. Yo'ldoshevning "Maxsus pedagogika asoslari" asarida imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda maxsus metodlar zarurligi ta'kidlangan. Muallif individual yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash muhimligini qayd etadi. Masalan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun vizual materiallardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu yondashuv bolalarning o'zlashtirish darajasini oshiradi.[2]

A. Qodirovning "Pedagogika nazariyasi va amaliyoti" kitobida ta'lim jarayonida o'qituvchining roli asosiy omil sifatida ko'rsatiladi. Muallifning fikricha, inklyuziv sinflarda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo'naltiruvchi ham bo'lishi kerak. Misol uchun, autizm spektridagi bolalar bilan ishlashda o'qituvchi sabr-toqatli va

maxsus metodlardan foydalanuvchi bo‘lishi lozim. Bu ilmiy qarash amaliyotda ham o‘z tasdig‘ini topgan.[3]

UNICEF (2018) hisobotlarida inklyuziv ta‘lim bolalarning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta‘sir qilishi ta‘kidlanadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, bir sinfda o‘qigan bolalar bir-birini yaxshiroq tushunadi va kamsitish darajasi kamayadi. Masalan, Turkiyada o‘tkazilgan tajribada inklyuziv sinflardagi bolalarda empatiya darajasi yuqori bo‘lgani aniqlangan. Bu esa inklyuziv muhitning ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi.[4]

R. Hasanovning “Inklyuziv ta‘lim va uning metodik asoslari” asarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhimligi qayd etilgan. Muallif interaktiv metodlar, o‘yin texnologiyalari va vizual vositalardan foydalanishni tavsiya qiladi. Masalan, dars jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish eshitish va ko‘rish orqali o‘rganishni kuchaytiradi. Bu usul ayniqsa rivojlanishida qiyinchilik bo‘lgan bolalar uchun samarali hisoblanadi.[5]

O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunida ham inklyuziv ta‘lim tamoyillari belgilangan. Ushbu qonunga ko‘ra, har bir bola teng ta‘lim olish huquqiga ega. Amaliyotda bu maktablarda moslashtirilgan sinflar ochilishi bilan ifodalanadi. Masalan, ayrim maktablarda nogironligi bo‘lgan bolalar uchun maxsus resurs xonalari tashkil etilgan. Bu huquqiy baza inklyuziv ta‘limni rivojlantirishga asos bo‘lib xizmat qiladi.[6]

Tadqiqot metodologiyasi sifatida nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va pedagogik kuzatuv usullari qo‘llaniladi. Nazariy tahlilda mavjud adabiyotlar o‘rganiladi va umumlashtiriladi. Qiyosiy tahlilda esa turli davlatlar tajribasi solishtiriladi. Masalan, O‘zbekiston va Finlyandiya inklyuziv ta‘lim tizimi taqqoslanadi. Pedagogik kuzatuv orqali esa sinfdagi real jarayonlar tahlil qilinadi.[7]

Shuningdek, metodologiyada so‘rovnomalar va intervyu usullari ham qo‘llaniladi. O‘qituvchilar va ota-onalardan olingan ma‘lumotlar inklyuziv ta‘limning amaliy holatini o‘rganishga yordam beradi. Masalan, ota-onalar farzandlarining ijtimoiylashuvi yaxshilanganini ta‘kidlashadi. Bu esa inklyuziv ta‘limning samaradorligini tasdiqlaydi. Umuman olganda, metodologik yondashuv kompleks xarakterga ega bo‘lib, nazariya va amaliyotni birlashtiradi.

Natijalar

Inklyuziv ta‘limni o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, imkoniyati cheklangan bolalarni umumta‘lim jarayoniga jalb qilish ularning ijtimoiy va akademik rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bunday bolalar sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda o‘qiganda o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi. Ular jamiyatda o‘z o‘rnini topishga ko‘proq intiladi. Shuningdek, muloqot ko‘nikmalari sezilarli darajada yaxshilanadi. Bu esa inklyuziv ta‘limning asosiy natijalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv sinflarda o'qiyotgan bolalarda o'quv materialini o'zlashtirish darajasi asta-sekin yaxshilanadi. Dastlab qiyinchiliklar bo'lishiga qaramasdan, individual yondashuv orqali ular bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtira boshlaydi. Masalan, vizual materiallardan foydalangan bolalarda eslab qolish darajasi yuqori bo'lishi kuzatildi. Bu pedagogik yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalarga ko'ra, inklyuziv ta'lim bolalarning ijtimoiy moslashuvini sezilarli darajada yaxshilaydi. Bir sinfdan o'qigan bolalar o'zaro hurmat va hamkorlikni o'rganadi. Tadqiqot davomida kuzatilgan holatlarda kamsitish darajasi kamaygani aniqlangan. Masalan, bolalar bir-biriga yordam berish va qo'llab-quvvatlashga odatlanadi. Bu esa sog'lom ijtimoiy muhit shakllanishiga olib keladi.

Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, o'qituvchining roli inklyuziv ta'limda juda muhim hisoblanadi. Malakali o'qituvchilar mavjud bo'lgan sinflarda natijalar ancha yuqori bo'lgan. O'qituvchi individual yondashuv qo'llagan holatlarda bolalarning rivojlanish tezligi oshgan. Masalan, oddiy tushuntirish bilan qiyin o'zlashtiradigan mavzular maxsus metodlar orqali osonlashtirilgan. Bu pedagogik mahoratning ahamiyatini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari ota-onalar bilan hamkorlik ham juda muhim ekanligini ko'rsatdi. Ota-onalar ta'lim jarayonida faol ishtirok etgan hollarda bolalarning muvaffaqiyati yuqori bo'lgan. Uy sharoitida qo'shimcha yordam berilgan bolalar tezroq rivojlangan. Masalan, uy vazifalarini birgalikda bajarish o'quv samaradorligini oshirgan. Bu oilaviy qo'llab-quvvatlashning muhimligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, natijalarga ko'ra, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi. Multimedia vositalari va interaktiv darslar bolalarning qiziqishini kuchaytiradi. Masalan, video va rasmlar orqali tushuntirilgan mavzular yaxshiroq eslab qolinadi. Bu ayniqsa rivojlanishida qiyinchiligi bo'lgan bolalar uchun foydali hisoblanadi. Texnologiya ta'lim jarayonini yengillashtiradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, inklyuziv ta'lim bolalarda empatiya va bag'rikenglikni rivojlantiradi. Sog'lom bolalar imkoniyati cheklangan tengdoshlari bilan birga o'qiganda ularni tushunishga o'rganadi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Masalan, bolalar bir-biriga yordam berish orqali do'stlik munosabatlarini shakllantiradi. Bu inklyuziv ta'limning muhim natijalaridan biridir.

Umuman olganda, olingan natijalar inklyuziv ta'lim tizimi samarali ekanligini tasdiqlaydi. Bu tizim nafaqat bilim berish, balki ijtimoiy va psixologik rivojlanishni ham ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, to'g'ri tashkil etilgan inklyuziv ta'lim barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratadi. Shu sababli bu yo'nalishni yanada rivojlantirish zarur hisoblanadi.

Muhokama

Inklyuziv ta'lim natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tizim imkoniyati cheklangan bolalar uchun keng imkoniyatlar yaratadi, biroq uni amaliyotga joriy etishda bir qator muammolar ham mavjud. Eng asosiy masalalardan biri o'qituvchilarning yetarli tayyorgarlikka ega emasligidir. Ko'plab pedagoglar maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmaga ega emas. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maxsus malaka oshirish kurslarini kengaytirish zarur.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, maktab infratuzilmasining moslashtirilmaganligi ham muhim muammo hisoblanadi. Ko'plab ta'lim muassasalarida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun sharoitlar yetarli emas. Masalan, panduslarning yo'qligi yoki maxsus jihozlangan xonalar yetishmasligi ta'lim olishni qiyinlashtiradi. Bu muammo inklyuziv ta'limni to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qiladi.

Shuningdek, jamiyatdagi stereotiplar ham inklyuziv ta'lim rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi ota-onalar va o'quvchilar imkoniyati cheklangan bolalar bilan birga o'qishga tayyor emas. Bu esa ijtimoiy muhitda ayrim to'siqlarni yuzaga keltiradi. Muhokama natijalariga ko'ra, ijtimoiy ongni oshirish bo'yicha targ'ibot ishlari muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida o'qituvchilarning ish yuklamasi ham muhokama qilindi. Inklyuziv sinflarda har bir bolaga individual yondashuv talab etiladi, bu esa o'qituvchidan ko'proq vaqt va kuch talab qiladi. Natijada pedagoglar uchun qo'shimcha metodik yordam zarur bo'ladi. Masalan, yordamchi pedagoglar yoki assistentlar tizimi samarali yechim bo'lishi mumkin.

Muhokamada ota-onalarning roli ham alohida ko'rib chiqildi. Ota-onalar faol ishtirok etgan ta'lim jarayonlari ancha samarali bo'ladi. Biroq ba'zi holatlarda ota-onalarning inklyuziv ta'limga nisbatan ishonchsizligi kuzatiladi. Bu esa bolalarning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Shu sababli ota-onalar bilan tushuntirish ishlari olib borish zarur.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari muhokama qilindi. Inklyuziv ta'limda raqamli vositalar katta ahamiyatga ega bo'lsa-da, barcha maktablarda bu imkoniyatlar bir xil emas. Ba'zi ta'lim muassasalarida texnik jihozlar yetarli emasligi aniqlangan. Bu esa ta'lim sifatida farqlanishlarga olib keladi.

Muhokama natijalariga ko'ra, inklyuziv ta'limning eng muhim afzalliklaridan biri ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishdir. Bolalar birgalikda o'qish orqali bir-birini tushunishga o'rganadi. Bu jarayon jamiyatda bag'rikenglikni oshiradi. Biroq bu natijaga erishish uchun tizimli yondashuv talab etiladi.

Tadqiqot davomida moliyaviy resurslar masalasi ham muhokama qilindi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun qo'shimcha moliyaviy qo'llab-quvvatlash zarur. Maxsus

o‘quv materiallari, jihozlar va o‘qituvchilar tayyorlash katta xarajat talab qiladi. Bu esa davlat va jamiyat hamkorligini talab qiladi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, psixologik xizmatlar inklyuziv ta’limda muhim o‘rin tutadi. Bolalarning ruhiy holatini doimiy kuzatib borish zarur. Psixologik yordam mavjud bo‘lgan maktablarda bolalar o‘zini erkinroq his qiladi. Bu esa o‘qish samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xalqaro tajribani o‘rganish muhim ekani ta’kidlandi. Rivojlangan davlatlar tajribasi mahalliy tizimni takomillashtirishga yordam beradi. Masalan, Finlandiya va Kanada tajribasi samarali model sifatida ko‘rib chiqiladi. Bu tajribalarni moslashtirish inklyuziv ta’lim sifatini oshiradi.

Umuman olganda, muhokama natijalari inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Bu jarayonda pedagogik, ijtimoiy, texnik va moliyaviy omillar birgalikda hisobga olinishi kerak. Faqat shunda inklyuziv ta’lim samarali va barqaror tizimga aylanishi mumkin.

XULOSA

Inklyuziv ta’lim tizimi imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga integratsiyasini ta’minlashda muhim pedagogik yo‘nalish hisoblanadi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bu tizim bolalarning nafaqat bilim olish darajasini, balki ularning ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Inklyuziv muhitda tarbiyalanayotgan bolalarda o‘ziga ishonch, muloqot ko‘nikmalari va jamiyatga moslashuv darajasi oshadi. Shu bilan birga, sog‘lom bolalarda ham bag‘rikenglik, hamdardlik va yordam berish kabi ijobiy sifatlar shakllanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’limning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining malakasi, maktab sharoiti va ota-onalar hamkorligiga bog‘liq. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va individual yondashuv usullari ta’lim jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi. Biroq infratuzilma muammolari, pedagoglarning yetarli tayyorgarlikka ega emasligi va jamiyatdagi stereotiplar hali ham dolzarb muammolar bo‘lib qolmoqda.

Umuman olganda, inklyuziv ta’limni rivojlantirish har bir bolaning teng ta’lim olish huquqini ta’minlashga xizmat qiladi. Bu tizim jamiyatda ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillarini mustahkamlaydi. Shuning uchun inklyuziv ta’limni yanada takomillashtirish, moddiy-texnik bazani kuchaytirish va pedagoglarni tayyorlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Kelajakda ushbu tizim yanada rivojlanib, barcha bolalar uchun qulay va sifatli ta’lim muhitini yaratishi kutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2021.

3. UNESCO. *Inclusive Education: The Way of the Future*. – Paris, 2009.
4. UNICEF. *Children with Disabilities and Inclusive Education*. – New York, 2018.
5. Qodirov A. **Pedagogika nazariyasi va amaliyoti**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
6. Yo‘ldoshev M. **Maxsus pedagogika asoslari**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
7. Hasanov R. **Inklyuziv ta’lim va uning metodik asoslari**. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.

